

UDK 321.6/.7(8)  
Biblid 0543-3657, 72 (2021)  
God. LXXII, br. 1183, str. 87-105  
pregledni rad  
Primljen: 2.10.2021.  
Prihvaćen: 18.10.2021.  
doi: [https://doi.org/10.18485/iipe\\_mp.2021.72.1183.5](https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2021.72.1183.5)

*Ivan DUJIĆ*<sup>1</sup>

## **Validnost istraživanja Slobodana Jovanovića za države Latinske Amerike u digitalnoj eri<sup>2</sup>**

### SAŽETAK

Cilj rada je da se odgovori na intrigantno pitanje: Da li je diktatura zajednički imenitelj za evropske države u vremenu krize demokratije između dva svetska rata – predmet istraživanja Slobodana Jovanovića – i države Latinske Amerike tokom Hladnog rata i nakon njega, u digitalnoj eri? U radu se polazi od hipoteze da je Jovanović u međuratnom periodu utemeljio osnovu za naprednija i sveobuhvatnija istraživanja države i procesa integracija unutar države, na osnovu čega se može diskutovati o validnosti njegovih istraživanja. Zaključak rada počiva na konstataciji da tokom globalne migracione, ali i zdravstvene krize, treba očuvati saradnju među državama i dalje zajednički raditi na opstanku demokratije i sprečavanju diktature kako u evropskim državama tako i u državama Latinske Amerike.

*Ključne reči:* Slobodan Jovanović, međuratni period, Hladni rat, posthladnoratovski period, demokratija, diktatura, evropske države, Latinska Amerika.

### *Uvod*

Po završetku Hladnog rata, u kome su Sjedinjene Američke Države (SAD) i bivši Sovjetski Savez (Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika –

<sup>1</sup> Ivan Dujić, naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, E-pošta: [ivan@diplomacy.bg.ac.rs](mailto:ivan@diplomacy.bg.ac.rs).

<sup>2</sup> Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2021. godine”, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2021. godine.

SSSR) odigrali glavnu ulogu u definisanju bipolarnih međunarodnih odnosa, nastaje tzv. posthladnoratovski period. Evropske države našle su se na meti višestrukih uticaja SAD i bivšeg SSSR-a, dok su istovremeno tragale za odgovorom na ključno pitanje – da li će u međunarodnim odnosima u ovom periodu prevagnuti demokratija ili će jednopartijske diktature i dalje ostati obrazac u budućem definisanju odnosa među državama. S druge strane, države Latinske Amerike našle su se u delikatnoj situaciji, kad je reč o rešenju pitanja opstanka demokratije ili diktature na prelazu u posthladnoratovski period.

Koliko demokratija, posebno njen opstanak, zaokupljaju pažnju istraživača vidi se, između ostalog, i u delima Slobodana Jovanovića (1869–1958). Proučavajući dinamičan razvoj modernog pravnog sistema, kao i evoluciju oblika državne vlasti u Srbiji tokom XIX i početkom XX stoleća, Jovanović je zapazio da demokratija predstavlja osnovu u okvirima koje svi oblici vlasti – zakonodavna, izvršna i sudska – ograničavaju jedna drugu.<sup>3</sup> U razvijenim državama, s bogatom političkom kulturom i jakom demokratijom, ovi oblici vlasti zaista se međusobno ograničavaju, doprinoseći na taj način ravnoteži državne vlasti.

Treba istaći i to da oblici državne vlasti koji se nalaze u ravnoteži ograničavaju samovolju ličnosti koja je na vlasti. Jovanović je u svojim istraživanjima pokazao kako se u Srbiji postepeno i istrajno radilo na ograničavanju samovolje kneževa, odnosno kraljeva Srbije u periodu od 1815. do 1903. godine, kako bi se dugoročno izbegla opasnost od nastanka bilo kakvih (blažih ili ekstremnih) oblika diktatura.<sup>4</sup> U vreme kada je Srbija uspela da ograniči apsolutnu vlast kneževa i kraljeva i uspostavi parlamentarnu monarhiju sticanje i, samim time, priznanje nezavisnosti Meksika i država Srednje i Južne Amerike od strane Portugalije i Španije vodilo je definisanju i otpočinjanju dugoročnog i istrajnog rada na razvoju demokratije.

Nastanak i učvršćivanje ekstremnih oblika diktatura, u vidu totalitarnih diktatura, u pojedinim evropskim državama – Italiji, Nemačkoj, SSSR-u i Španiji – između dva svetska rata pokrenuli su pitanje poverenja u demokratiju. Stvarnost je pokazala da se u navedenim državama totalitarna diktatura javila kao rezultat nesprenosti i nevoljnosti starijih kapitalističkih

<sup>3</sup> Slobodan Jovanović, *O državi – osnovi jedne pravne teorije*, treće izdanje, Geca Kon, Beograd, 1922, str. 262; Slobodan Jovanović, *Političke i pravne rasprave*, Sveska prva, Geca Kon, Beograd, 1908, str. 16–68. Dugotrajan proces stvaranja i definisanja oblika državne vlasti u Srbiji objašnjava se nedostatkom potrebe da se unapred odredi uloga naroda kao činioaca preko koga će zakonodavna, izvršna i sudska vlast transcendentirati demokratski izraženu volju.

<sup>4</sup> Slobodan Jovanović, *Političke i pravne rasprave*, op. cit., str. 15–67.

država Francuske i Ujedinjenog Kraljevstva da održavaju, podstiču i promovišu prednosti demokratije u daljem razvoju međunarodnih odnosa. Kako neka savremena istraživanja pokazuju, činilo se da će u evropskim državama totalitarna diktatura opstati ne samo zbog krize demokratije već i zato što je nametnuta kao deo snažnog, i složenog procesa integracija unutar države.<sup>5</sup>

Za razliku od evropskih država, razvoj demokratije u nekim državama Latinske Amerike nije bio moguć zbog vojnih diktatura. Uspostavljanje i održavanje reda, kao i primena zakona u korist procesa integracija nisu se ostvarivali konsenzusom, što je slučaj u uslovima nesmetanog razvoja demokratije, već putem diktature. U tim državama vojska je nastojala da „preuzme stvari u svoje ruke“. U periodu Hladnog rata ona je bila glavni nosilac sveukupnog razvoja, posebno ekonomskog, dok su se političke razlike i suprotnosti potiskivale u drugi plan, upravo kao u evropskim državama tokom 30-ih godina XX stoleća.

Predmet ovog istraživanja je upravo to: upoređivanje krize demokratije u evropskim državama između dva svetska rata, koju je istraživao Jovanović, sa krizom demokratije u državama Latinske Amerike tokom Hladnog rata. Cilj rada je traženje odgovora na intrigantno pitanje: Da li je diktatura zajednički imenitelj za evropske države u vremenu krize demokratije i pojedine države Latinske Amerike tokom Hladnog rata, kao i nakon njega, u digitalnoj eri? Politička stvarnost nesumnjivo je pokazala da je demokratija tokom Hladnog rata zapadala u duboku krizu, ali da može ozbiljno da zataji i u digitalnoj eri.

Komparativni metod primenjen u ovom radu ukazuje na aktuelnost istraživanja Slobodana Jovanovića i kada su u pitanju države Latinske Amerike. Svojim istraživanjima u oblasti politike on je trasirao put i za dublje proučavanje država Latinske Amerike, što čini hipotezu ovoga rada. Kao i u evropskim državama, dobra strana diktature u državama Latinske Amerike jeste što dodatno jačaju jedinstvo države potiskivanjem političkih protivrečnosti zarad rešavanja ekonomskih i socijalnih pitanja. Iako se u istraživanjima bavio pretežno pitanjima iz ustavnog prava, Jovanović je, kad je o domenu politike reč, pokazao da diktatura nije nastala „preko noći“.

---

<sup>5</sup> Olivera Milosavljević, *Savremenici fašizma: Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933–1941*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2010, str. 100. U svojim istraživanjima o evropskim diktaturama tokom 30-ih godina XX stoleća, Milosavljević na pojedinim mestima citira argumente Slobodana Jovanovića po tom pitanju.

## Validnost istraživanja Slobodana Jovanovića za države Latinske Amerike u digitalnoj eri

Bogata literatura iz različitih društvenih nauka ukazuje na to da je diktatura veoma složena pojava. Istraživači iz oblasti prava, kao na primer Kovačević, ukazuju na činjenicu da diktatura dovodi do narušavanja pravnog sistema jer pravo počiva na (neo)spornom autoritetu vođe i njegove političke partije, pri čemu vođa teži da (p)ostane glavna ličnost u političkom miljeu države i glavni arbitar u svim društvenim zbivanjima.<sup>6</sup>

U državama Latinske Amerike uloga predsednika republike, kao vođe, u preuzimanju kontrole nad političkom krizom uz pomoć svih oblika državne vlasti, kao i posredstvom medija, rezultat je njegovog viđenja rešavanja krize. U periodu Hladnog rata države Latinske Amerike zapadale su u ozbiljne političke krize koje su, u krajnjem ishodu, dovodile do diktatura. Šire shvatanje uloge koju vođa, kao ličnost iz sveta javne politike, treba da ima u upravljanju političkom krizom polazi od tumačenja reči *caudillo*.<sup>7</sup>

Zbog čega vođe država Latinske Amerike zanemaruju načelo poštovanja održanja i razvoja demokratije? S jedne strane, u nekim državama Latinske Amerike vođe su inicijatori državnog udara (*golpe de estado*), kao i autoudara (*autogolpe*), što je mogući uzrok skretanja sa kursa razvoja demokratije. S druge strane, dok politikolozi u svojim istraživanjima ukazuju na činjenicu da su se vođe država Latinske Amerike u osvajanju vlasti koristile i vojnom silom, socijalni antropolozi objašnjavaju da vođe demokratiju prosto nisu shvatale kao sastavni deo kontinuiranog razvoja političkog miljea.<sup>8</sup>

Diktature ne samo na Kubi, već i u Argentini, Brazilu, Čileu, El Salvadoru, Nikaragvi, Peruu i Venecueli tokom Hladnog rata, i nakon njega, pokazale su da diskurs o demokratiji nije bio dovoljno razvijen da bi onemogućio vođe da se nametnu u rešavanju političke krize. Umesto da je usvojen diskurs o demokratiji kao jedino prihvatljivom načinu za rešavanje političkih kriza i ostvarivanje sveukupnog razvoja države, na političku scenu su, po scenariju državnog udara, stupale vođe kao autoritarne, nedemokratske ličnosti. Primeri diktatura u El Salvadoru, Nikaragvi ali i na

<sup>6</sup> Braco Kovačević, „Totalitarna država i pravo“, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci*, Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, 2012, str. 124.

<sup>7</sup> Stanley G. Payne, Jesús Palacios, *Franco: A Personal and Political Biography*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 2014, p. 534.

<sup>8</sup> Bruce F. Pauley, *Hitler, Stalin, and Mussolini: Totalitarianism in the Twentieth Century*, Wiley Blackwell, Chichester, West Sussex, UK, 2015, p. 47.

Haitiju, pokazuju da diktature nisu prevaziđene. One čine očekivani odgovor na krize.<sup>9</sup>

Neki naučnici smatraju da je veća mogućnost da se diktatura pojavi u državi sa slabom političkom kulturom.<sup>10</sup> Iako su Argentina i Čile tokom Hladnog rata iskusile period surovih diktatura, ove države su u posthladnoratovskom periodu svrstane među države sa visokim stepenom političke stabilnosti. Kostarika i Urugvaj su takođe svrstane u ovu grupu, što se jednim delom može objasniti uverenjem da je mala verovatnoća da se u ovim državama pojavi diktatura.<sup>11</sup>

Da li su, da se vratimo na početak, istraživanja Slobodana Jovanovića o diktaturama u evropskim državama validna i kada su u pitanju države Latinske Amerike, posebno ako se ima u vidu period Hladnog rata i potonje preovladavanje informacionih tehnologija u međunarodnim odnosima? Nesumnjiv napredak u nauci i informacionim tehnologijama doveo je do nove potvrde shvatanja koliko je zapravo kompleksna priroda međunarodnih odnosa. Dok je Jovanović živeo i istraživao u vremenu koje se može smatrati uvodom u moderno doba, u kome je s pojavom radija i televizije podržavan proces integracija unutar države, istraživanja u posthladnoratovskom periodu vezuju se za digitalne tehnologije kao obeležje postmodernog perioda, koje prevazilaze granice država. Zahvaljujući digitalnim tehnologijama zasebni prostori država višestruko se povezuju i nastaje tzv. globalni prostor.

Činjenica da su međunarodni odnosi pretrpeli promene dodatno dobija na značaju kada se pojave diktatura razmatraju u kontekstu nastojanja da se naizgled (ne)ograničena moć vođe shvati kao podsticaj za dalji razvoj demokratije. Činjenica da su neke države Latinske Amerike tokom Hladnog rata pokazivale „sklonost“ da zapadnu u ekonomske i/ili političke krize, rezultovala je upornošću da se, uprkos poteškoćama, nastavi sa razvojem

<sup>9</sup> Peter Baehr, Melvin Richter, "Introduction", in: Peter Baehr and Melvin Richter (eds), *Dictatorship in History and Theory: Bonapartism, Caesarism, and Totalitarianism*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2004, p. 18. Ovde treba napomenuti da je Nemačka pre Hladnog rata, kao i pre Drugog svetskog rata, u vreme kada je bila uređena kao Vajmarska republika (das Weimarer republik), zapadala u krize iz kojih je izašla uvođenjem totalitarne diktature tridesetih godina XX stoleća, o čemu je istraživao i Slobodan Jovanović.

<sup>10</sup> Robert A. Dahl, *On Democracy*, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 2015, pp. 15-16.

<sup>11</sup> The Economist Intelligence Unit (The EIU), *Democracy Index 2020: In sickness and in health?*, The Economist Intelligence Unit (The EIU), London, 2021, p. 9. Prema podacima iz časopisa *The Economist*, Kostarika, Čile i Urugvaj svrstani su u grupu država sa potpunom demokratijom (*full democracy*). Osim Kostarike i Urugvaja i Belize je bio jedna od država Latinske Amerike u kojoj diktatura gotovo da nije ni postojala.

demokratije. Jedan od primera država Latinske Amerike gde je diktatura bila značajan činilac u borbi za demokratiju jeste Venecuela, u kojoj je decenijama slaba politička kultura morala da ustupi mesto višem nivou kulturnog razvoja u svetu javne politike.<sup>12</sup>

Istraživanja Slobodana Jovanovića koja se tiču totalitarnih diktatura u Italiji, Nemačkoj i bivšem SSSR-u ukazala su na istorijsku povezanost diktatura sa apsolutističkim feudalnim monarhijama i Francuskom građanskom revolucijom. Uspon i ubrzan razvoj fašizma u Italiji i nacizma u Nemačkoj nakon Prvog svetskog rata istorijski se vezuju za staru, feudalnu monarhiju, dok je komunizam u bivšem SSSR-u nalazio svoj uzor u Francuskoj građanskoj revoluciji.<sup>13</sup> U ovim državama je očigledan napredak u informacionim tehnologijama potvrdio značaj mas-medija za razvoj propagande u korist vršenja nasilja nad političkim neistomišljenicima.

U slučaju bivšeg SSSR-a, u kome je sprovedeno sistematsko nasilje nad političkim neistomišljenicima, totalitarna diktatura ne samo da je vodila homogenom, statičnom političkom miljeu, već i kreiranju sovjetske propagande o značaju diktature proletarijata po modelu i uz pomoć jezika vladajuće komunističke partije. Bez obzira na jezik komunističke partije bivšeg Sovjetskog Saveza, neki savremeni istraživači, poput Stenlija (*Jason Stanley*), smatraju da se propaganda zasniva na psihološkim i epistemološkim mehanizmima.<sup>14</sup> U tom smislu, jezik teži da bude neizostavan instrument u širenju propagande, pri čemu građani nesvesno postaju deo nerazvijene političke kulture, a svesno – žrtve totalitarne diktature, zbog nekritičkog, pasivnog odnosa prema vladajućoj partiji.

Nasuprot državama sa nerazvijenom političkom kulturom, u državama gde je ostvaren znatno viši nivo razvoja političke kulture, jezik ima ulogu

<sup>12</sup> Istinska zasluga za jačanje političke kulture u Venecueli pripala je Romulu Betankurtu (*Rómulo Betancourt Bello*) koji je predvodio Demokratsku akciju Venecuele (*Acción Democrática*) i dva puta bio biran za predsednika Venecuele. Prvi put je to bilo 1947. godine, kada je ostvario ubedljivu pobjedu, a drugi put 1959, kada je osvojio skoro polovinu birača Venecuele. O ovome videti, na primer, u: Francisco Monaldi, Michael Penfold, "Institutional Collapse: The Rise and Decline of Democratic Governance in Venezuela", in: Ricardo Hausmann and Francisco R. Rodríguez (eds), *Venezuela Before Chávez: Anatomy of an Economic Collapse*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2014, p. 313, endnote 14.

<sup>13</sup> Olivera Milosavljević, *Savremenici fašizma: Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933–1941*, op. cit., str. 65.

<sup>14</sup> Bogata literatura ukazuje na postojanje jezika privilegovanih u društvu i državi, čiji je zadatak da se uz pomoć propagande vrši psihološki uticaj na mase, kao i da se kontrolišu negativno privilegovane grupe. Reč je o socijalnim grupama koje su imale podređen status u odnosu na preovlađujuću socijalnu grupu – nosioce ideologije vladajuće komunističke partije. Videti, na primer: Jason Stanley, *How Propaganda Works*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2015, p. 162.

suprotnu onoj u državama u kojima se sprovodi bilo koji oblik diktature, uključujući i totalitarnu. Dublja analiza ukazuje na to da snažan kritički odnos građana predstavlja ne samo prepreku uspostavljanju diktature, već i osnovu za razvoj političke kulture. Činjenica da su evropske države, uključujući Italiju i Nemačku, kao bivše države totalitarnih diktatura, radile na održanju i negovanju političke kulture potvrđuje da je ovaj oblik kulture moguće unaprediti.

Posmatrane pojedinačno, države Latinske Amerike razlikuju se po stepenu (ne)razvijenosti političke kulture, a od toga najviše zavisi da li će doći do uspostavljanja diktature, što su SAD tokom Hladnog rata podržavale. Tvrdnja o mešanju SAD u političke poretke država Latinske Amerike zasniva se na činjenici da su diktature u tim državama, posebno u Argentini i Čileu, bile utemeljene na podršci SAD merama neoliberalnih reformi.<sup>15</sup> Osim što su podržavale diktature u državama Latinske Amerike, SAD su se tajno mešale i u poretke Portugalije i Španije, dozvoljavajući da se u ovim državama diktatura toliko dugo održi.

Ekonomska pomoć SAD Španiji u vreme diktature Franka (*Francisco Franco*) imala je za cilj da još jednu državu zapadnog dela Evrope pridobije za globalni ideološki rat protiv bivšeg SSSR-a, što pokazuje da su tokom Hladnog rata diktature i države sa nerazvijenom političkom kulturom bile poželjne samo ukoliko saraduju u ratu protiv Sovjetskog Saveza. Franko se opredelio za saradnju sa SAD zbog strateškog savezništva u ideološkoj borbi protiv SSSR-a, kao i zbog rata u Koreji, koji je bio povoljna prilika da se reši pitanje dugotrajne međunarodne izolacije Španije – nastale zbog Frankovog autoritarnog, nazadnog režima i primetne odbojnosti velikih sila prema nekadašnjoj metropoli i državi matici većine država Latinske Amerike.<sup>16</sup>

Za razliku od diktature Franka u Španiji, Portugalija je za vreme diktature Salazara (*António de Oliveira Salazar*), tj. u prvim godinama njegove vladavine, ostvarila političku centralizaciju bez nasilja.<sup>17</sup> Dug o(p)stanak Salazara na položaju portugalskog premijera objašnjava se time što je on odbijao da se poveže sa diktaturama u Italiji, Nemačkoj i Španiji, ističući da je totalitarna diktatura nespojiva sa portugalskim sveukupnim miljeom. On je energično odbacivao militarizam i agresivni novi imperijalizam kao suprotnost portugalskim interesima, stavljajući akcenat na red i zakon koji funkcionišu u skladu sa ustrojstvom Portugalske imperije.<sup>18</sup>

<sup>15</sup> Heraldo Muñoz, *The Dictator's Shadow: Life Under Augusto Pinochet*, Basic Books, New York, 2008, p. 306.

<sup>16</sup> Stanley G. Payne, Jesús Palacios, *Franco: A Personal and Political Biography*, op. cit., pp. 87–88.

<sup>17</sup> Filipa Raimundo, Nuno Estevo Ferreira, Rita Almeida de Carvalho, "Political decision-making in the Portuguese New State (1933–39): The dictator, the council of ministers and the inner-circle", *Portuguese Journal of Social Science*, vol. 8, no. 1, 2009, p. 87.

<sup>18</sup> Stanley G. Payne, *A History of Fascism, 1914–1945*, Routledge, 1995, p. 317.

Da li postoji zajednički imenitelj i veza između totalitarnih diktatura evropskih država i diktatura iz vremena Hladnog rata u državama Latinske Amerike? Odgovor nudi Adorno koji je u sociološkim istraživanjima, sredinom XX stoleća, primetio da pogrešno shvatanje apsolutnog autoriteta vodi pridavanju većeg značaja osećaju moći.<sup>19</sup> To u suštini znači da moć, posmatrana u kontekstu apsolutnog autoriteta, teži da u građanima podstiče i održava osećaj straha od kazne i nasilja.

Iz istorijske perspektive, diktature u pojedinim državama Latinske Amerike poklapaju se, i/ili se nadovezuju na totalitarne diktature evropskih država. Zajedničko za ove diktature jeste da se apsolutni autoritet ne dovodi u pitanje sve dok postoji ekonomska i politička podrška velikih sila ili trpeljivost građana prema diktaturi. Drugim rečima, način na koji su totalitarne diktature evropskih država bile uspostavljane podudara se, u izvesnoj meri, sa načinom uspostavljanja diktatura u državama Latinske Amerike nakon Drugog svetskog rata, u kojima je vojska bila ključan činilac u odbrani apsolutnog autoriteta.

Osim apsolutnog autoriteta, zajedničko za diktature evropskih država i država Latinske Amerike jeste preovladavanje diskursa prema kome diktature, dok uspešno funkcionišu, mogu biti prihvatljivo rešenje za prevazilaženje ekonomske i/ili političke krize. Nastojanje vođa evropskih država da se održe na vlasti tokom totalitarnih diktatura rezultat je njihovog naivnog verovanja da im je misija da uređuju stanje stvari nezavisno od okolnosti koje preovlađuju u međunarodnim odnosima.<sup>20</sup> Bez obzira kako se njihova vladavina okončala, vođe su nastojale da budu gospodari situacije u svojim državama, radeći time u svoju korist, ali i utičući na razvoj događaja u međunarodnim odnosima.

S druge strane, analizom složenog političkog miljea uočavaju se i razlike između totalitarnih diktatura evropskih država i diktatura u državama Latinske Amerike. Kada u državi Latinske Amerike sa slabom političkom kulturom prevagnu snage koje vode ka diktaturi, autoritet ima sasvim drugačije značenje u odnosu na autoritet u državi sa razvijenom političkom kulturom. U slučaju evropskih država tokom Hladnog rata, kao i u digitalnoj eri, autoritet se shvata kao rezultat političkog i socijalnog kompromisa. U svojim istraživanjima Bermeo, citirajući Ekštajna (*Harry Eckstein*), zapaža da je autoritet neutralan činilac koji često odražava

<sup>19</sup> Theodor W. Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson, R. Nevitt Sanford, *The Authoritarian Personality*, Harper & Brothers, New York, 1950, p. 598.

<sup>20</sup> Carl J. Friedrich, Zbigniew K. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Harvard University Press, Cambridge, USA, 1965, p. 227.



postojeći politički milje, što znači da se prilagođava preovlađujućim snagama u državi.<sup>21</sup>

Možda slučaj Paname pred završetak Hladnog rata najbolje potvrđuje stav da autoritet ne samo da odražava trenutni politički milje države, već se može definisati u skladu s usponom ili padom diktature. Kratkotrajna ali surova diktatura koju je sprovodio Norijega (*Manuel Antonio Noriega Moreno*) omogućila je da se njegov autoritet definiše nakon pada diktature. Ubistvo Uga Spadafore (*Hugo Spadafora Franco*), žestokog kritičara Norijegine diktature, predstavljalo je diskreditovanje autoriteta i „početak kraja“ diktature u Panami – koja je okončana vojnom intervencijom SAD.<sup>22</sup>

Potreba da SAD vojno interveniše u Panami kada je Norijega svrgnut s vlasti, nije se ponovila u slučaju Argentine i Čilea. Obe države su mirnim putem okončale period kontroverznih diktatura Leopolda Galtijerija (*Leopoldo Fortunato Galtieri Castelli*) i Augusta Pinočea (*Augusto Pinochet Ugarte*). Ukidanje diktature u Argentini mirnim putem vezuje se za izgubljeni rat za dobijanje suvereniteta nad Foklandskim (Malvinskim) ostrvima, dok je u Čileu diktatura okončana nakon masovnih protesta građana.<sup>23</sup>

Pošto je tokom Hladnog rata diktatura u državama Latinske Amerike poslužila kao podsticaj u rešavanju ekonomske i/ili političke krize, postavlja se pitanje: Da li su te krize bile rezultat dubokih socijalnih kriza? Diktatura u Brazilu – koja je trajala od 1964. do 1985. godine – u prvim godinama imala je velikih uspeha u rešavanju ekonomskih problema, nasleđenih iz ere predsednika Žetulija Vargasa (*Getulio Vargas*). Zahvaljujući ekonomskoj politici prvog diktatora Umberta Branka (*Humberto de Alencar Castelo Branco*) činilo se da će diktatura ne samo rešiti stare ekonomske probleme, već i da će konačno dovesti do prevazilaženja dubokih socijalnih kriza.<sup>24</sup>

Iako diktatura u Brazilu nije dugoročno rešila ekonomske probleme, niti je suštinski predstavljala pomak u ozbiljnom bavljenju socijalnim pitanjima, može se reći da je pokrenula pitanje brazilske političke kulture.<sup>25</sup> Zapravo, diktatura je pokrenula ključno pitanje (ne)zdravog političkog miljea najveće države Latinske Amerike, posebno ako se ima u vidu činjenica da je Brazil u periodu od sticanja nezavisnosti do završetka Drugog svetskog rata

<sup>21</sup> Nancy Bermeo, "Democracy and the Lessons of Dictatorship", *Comparative Politics*, vol. 24, no. 3, 1992, p. 280.

<sup>22</sup> Robert C. Harding, *The History of Panama*, Greenwood, Westport, Connecticut, 2006, p. 99.

<sup>23</sup> Mark Ensalaco, *Chile under Pinochet: Recovering the Truth*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, Philadelphia, 2000, p. 176.

<sup>24</sup> James N. Green, Victoria Langland, Lilia Moritz Schwarcz, *The Brazil Reader: History, Culture, Politics*, Duke University Press Books, Durham, North Carolina, 2019, pp. 427–428.

<sup>25</sup> Boris Fausto, Sergio Fausto, *A Concise History of Brazil*, Cambridge University Press, Cambridge, USA, 2014, p. 193.

iskusio građanski rat. Osim toga, Brazil je prolazio kroz periode ekonomskih i političkih kriza u kojima je dolazilo do revitalizacije procesa integracija unutar države.

Da li je diktatura u Brazilu, kao i u još nekim državama Latinske Amerike, dovodila do toga da se političke protivrečnosti pomere u drugi plan? Umesto da se procesi integracija unutar država ostvaruju zahvaljujući političkim protivrečnostima usled delovanja partija i/ili pokreta, kao što je to slučaj u razvijenim političkim kulturama, u državama Latinske Amerike koje su prošle period diktatura nije postojao kontinuitet negovanja i daljeg razvoja protivrečnosti u procesima integracija. Kao i u evropskim državama između dva svetska rata, države Latinske Amerike su, uvođenjem vojnih diktatura, pokazale da procesi integracija ne moraju uvek da zavise od političkih protivrečnosti.

Slobodan Jovanović je u svojim istraživanjima iskazao pozitivan odnos prema diktaturi. On je smatrao da je diktatura nezaobilazni činilac u ostvarivanju procesa integracija unutar države. Za razliku od nekih savremenih autora, koji se negativno odnose prema diktaturi, smatrajući je preprekom u ostvarivanju procesa integracija, Jovanović je načinio korak napred: uvideo je da je diktatura, kao i demokratija, neizostavni deo dinamike procesa integracija, i da nesumnjivo doprinosi daljem očuvanju jedinstva države kao složene, zasebne celine. Bez obzira o kakvoj je diktaturi reč, Jovanović je zapazio da evropske države između dva svetska rata u suštini teže *modernizaciji zastarelog feudalnog sistema* (istakao I. D.).<sup>26</sup>

Ako demokratija predstavlja protivrečnost diktaturi, nameće se pitanje – da li će nakon Hladnog rata u državama Latinske Amerike sa slabijom političkom kulturom prevagnuti demokratija ili diktatura? Zanimljivo je da Dal (*Robert A. Dahl*) u svojim istraživanjima ne vidi da demokratija, putem demokratizacije, može odneti prevagu, već ističe kao neophodnu samo neprekidnu borbu protiv diktature.<sup>27</sup> I zaista, čini se da u aktuelnom, često kontradiktornom posthladnoratovskom svetu, uključujući i države Latinske Amerike, demokratija (i zajedno s njom ne uvek jak talas procesa demokratizacije) neće nikada dobiti konačnu bitku protiv diktature.

<sup>26</sup> Tokom protekle decenije XXI stoleća, posebno početkom globalne migracione krize 2015. godine, diskutovalo se o tome da li je u nekim evropskim državama moguć scenario rasparčavanja na manje teritorije, kao što je to bio slučaj u srednjem veku, odnosno sukcesije razdvajanja – kada od jedne države nastaju dve ili više država. Uvođenje totalitarnih diktatura u Italiji i Nemačkoj između dva svetska rata imalo je za cilj da se dodatno spreči scenario sukcesije, kao i da se osnaži proces integracija unutar države, negovanjem onoga što je Jovanović definisao kao „država mase”. Videti u: Olivera Milosavljević, *Savremenici fašizma: Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933–1941*, op. cit., str. 62–63, 65–66.

<sup>27</sup> Robert A. Dahl, *On Democracy*, op. cit., pp. 180–182.

Države Latinske Amerike koje su prošle kroz period vojnih diktatura nisu dovoljno radile u korist demokratije. Najbolji primer je Brazil – njegovi su građani omogućili da na izborima za predsednika pobedi Žair Bolsonaro (*Jair Messias Bolsonaro*), iz redova krajnje desnice. Aktuelni predsednik Brazila pre predsedničkih izbora 2018. ostaće upamćen po neodmerenim izjavama u korist diktature, a vlada SAD tokom mandata Trampa (*Donald Trump*) nije tim povodom ni na koji način izražavala čak ni zabrinutost.<sup>28</sup> Ostaje da se vidi kakvu će spoljnu politiku SAD nadalje sprovesti prema Brazilu, tokom mandata Bajdena (*Joseph Biden*).

SAD su se uplitala u unutrašnje poretke većine država Latinske Amerike. Karipsko područje ne čini izuzetak: atentat izvršen na Haitiju 2021. bacio je senku sumnje da su se SAD umešale u ubistvo predsednika Žovenela Moiza (*Jovenel Moïse*).<sup>29</sup> Kao i u slučaju atentata na predsednika Čilea Aljendea (*Salvatore Allende*) 1973, biće potrebno vreme da se utvrdi u kojoj meri su SAD bile umešane u ovo ubistvo.

Posmatrane zajedno, sve države Latinske Amerike koje su iskusile diktaturu imale su za cilj ne samo da podnesu ekonomski i politički uticaj SAD i/ili drugih velikih sila, već i da, od sticanja nezavisnosti, istrajavaju u nastojanju da ostanu gospodari svojih prostora. One, naime, polaze od političke i pravne logike da delotvornim vršenjem oblika državne vlasti države ostvaruju pravo da, u ime svoga suvereniteta i sprovođenjem ekonomskih i socijalnih politika, ostanu gospodari svog prostora – oslanjajući se na sopstvene ljudske i prirodne resurse. Pomenuti argument utemeljen je na poznatoj logici po kojoj biti gospodar prostora znači biti makijavelista u upravljanju državom, i igrati ulogu kardinala Rišeljea (*Richelieu*) kada država, kao u slučaju Francuske i SAD, stiče status velike sile.

Smatra se da je Makijaveli (*Niccolò Machiavelli*) dao značajan doprinos razvoju političke nauke i filozofije, kao i davanju smernica kako u različitim okolnostima biti uspešan vladalac u upravljanju državom. U delima drugih autora zapaža se da su načela koja je ustanovio Makijaveli u svom delu *Vladalac* aktuelna i u posthladnoratovskom periodu, u vreme kada digitalna tehnologija zauzima ključno mesto kako u složenim odnosima unutar države, tako i u međunarodnim odnosima. Na primeru naglog uspona nekadašnjeg britanskog premijera Blera (*Tony Blair*) na javnoj političkoj

<sup>28</sup> Ubistvo predsednika Haitija, 7. jula 2021, dogodilo se u vremenu znatne političke nesigurnosti i ozbiljne slabosti pravnog sistema na Haitiju, o čemu svedoče brojna ubistva i druga krivična dela. Videti u: Harvard Law School Report, *Killing with Impunity: State-Sanctioned Massacres in Haiti*, Harvard Law School International Human Rights Clinic and Observatoire Haïtien des crimes contre l'humanité (eds), Cambridge, USA, 2021, p. 17.

<sup>29</sup> André de Macedo Duarte, Maria Rita de Assis César, "Denial of Politics and Denialism as a Policy: pandemic and democracy", *Educação & Realidade*, vol. 45, no. 4, 2020, p. 6.

sceni, Pael (*Jonathan Powell*) ukazuje na to da su Makijavelijeva načela nezaobilazna za procenu kvaliteta budućeg vođe i njegovog mogućeg uticaja na evropskoj i svetskoj sceni.<sup>30</sup>

Osim Makijavelija, podjednako važno mesto u oblasti političkih nauka zauzima i Čanaklja Kautija (*Chanakya Kautilya*) koji je, kao daleki prethodnik Makijavelija, ukazao na činjenicu da uspostavljanje i održavanje jedinstva države zavisi od ličnih osobina koje vođa treba da poseduje. Tačnije, u svom delu *Arthashastra* Kautija navodi da vođa u ulozi idealnog kralja mora posedovati najviše kvalitete, poput vođstva, intelekta, energije i drugih poželjnih ličnih osobina.<sup>31</sup> Postavlja se pitanje da li navedene osobine treba da poseduje i vođa u periodu diktature.

Primer Francuske jedan je od brojnih koji pokazuju da kralj, kao i docnije predsednik republike, mora biti okružen savetnicima koji nadomešćuju lične nedostatke vođe, i time doprinose efikasnijem funkcionisanju države. U tom smislu postavlja se pitanje da li bi francuski kralj Luj (*Louis*) XIV bio moćan vladar da nije bio okružen savetnicima, i da kardinal Rišelje nije, tokom vladavine Luja XIII, iskoristio rat u srednjoj Evropi koji je doveo do snaženja Francuske. Kontroverzna istraživanja pokazuju da je Rišelje u ime Luja XIII vojnom intervencijom i dobrom taktikom u tom ratu želeo da „ponovo uspostavi prirodne granice starih Gala”.<sup>32</sup>

Diskutabilno je da li su SAD u međunarodnim odnosima i spoljnoj politici postupile na isti način prema državama Latinske Amerike u doba njihovog sticanja nezavisnosti – kao što je to, uz dosta odvažnosti, učinio Rišelje tokom rata u srednjoj Evropi. Na osnovu dosadašnjih istraživanja vidi se da su SAD u međunarodnim odnosima i spoljnoj politici imale negativan stav o pitanju jedinstva pojedinih podregiona Latinske Amerike. Na primer, SAD nisu podržale jedinstvo Centralnoameričke Republike i Nove Granade, koje su se, upravo iz tog razloga, nedugo nakon sticanja nezavisnosti dezintegrisale u niz samostalnih država.

Slučaj Francuske u vreme Luja XIII i Rišeljea, kao i primer spoljne politike SAD u periodu sticanja nezavisnosti država Latinske Amerike, pokazuju da su Francuska i SAD u dobijanju statusa velike sile morale da se oslone na novonastale države, pri čemu su istovremeno stekle i status države hegemonu. Lejk (*David A. Lake*) u svojim istraživanjima ukazuje na činjenicu da su, u slučaju diktature u Dominikanskoj Republici, SAD kao

<sup>30</sup> Jonathan Powell, *The New Machiavelli: How to Wield Power in the Modern World*, The Bodley Head, London, 2010, pp. 36-37.

<sup>31</sup> Chanakya Kautilya, *The Arthashastra*, Penguin Books Ltd., London, UK, 2010, p. 121.

<sup>32</sup> Paul Sonnino, *The Political Testament of Cardinal Richelieu*, The University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin, 1989, p. xv.

velika sila morale da potvrde status države hegemonu – obaranjem diktature u toj karipskoj državi.<sup>33</sup> Može se zapaziti da je čitavo karipsko područje bilo podložno vojnim intervencijama SAD, zbog čega se i smatra politički (ne)stabilnim područjem u globalnoj podjeli i preraspodeli moći.

Rezultati istraživanja Slobodana Jovanovića tokom 30-ih godina XX stoleća, u vreme kada su Nemačka i bivši SSSR pokušali da zadobiju status velike sile, aktuelni su i u XXI stoleću, na šta ukazuje i Lilić.<sup>34</sup> Ovoj aktuelnosti doprinosi, između ostalog, dalji razvoj digitalnih tehnologija koji se u suštini ne vezuje za suverenitet države. Upravo zahvaljujući razvoju novih digitalnih tehnologija dolazimo do neizbežnog paradoksa: digitalne tehnologije, ako ne poništavaju onda barem relativizuju razlike između demokratskih država i nedemokratskih država, tj. država koje prolaze kroz period diktature.

U prilog aktuelnosti istraživanja Slobodana Jovanovića i u posthladnoratovskom periodu govori i činjenica da je on, koristeći se metodom komparacije, istraživao u skladu s diskursom da totalitarne diktature u evropskim državama neće biti dovedene u pitanje. Zapravo, činilo se da su totalitarne diktature sposobne da opstanu i da mogu da budu alternativa evropskim državama sa razvijenom političkom kulturom. Međutim, savremena istraživanja pokazala su da totalitarne diktature u evropskim državama nisu bile posledica slabe političke kulture, već slabe političke saradnje među evropskim državama. To potvrđuju i istraživanja Vinavera koja se tiču odnosa između demokratskih država i država pod diktaturama.<sup>35</sup>

Zahvaljujući diktaturi u Italiji, Nemačkoj i bivšem SSSR-u, kao i odsustvu dominantnog diskursa o neophodnosti razvoja demokratije, koji bi prihvatile sve evropske države, međunarodni odnosi u Evropi nakon Prvog svetskog rata bili su raznovrsni. Umesto konvergentnim politikama koje su prevladavale tokom Hladnog rata i nakon njega, period između dva svetska rata bio je obeležen međusobnim nepoverenjem i pokušajem Italije, Nemačke i bivšeg SSSR-a da – preko totalitarnih diktatura – ostvare identični cilj: sticanje statusa regionalne i/ili svetske sile. S druge strane, Portugalija i Španija težile su da odbrane svoje ciljeve i, neuspešno, status velike sile kako bi potvrdile svoje mesto u promenljivim međunarodnim odnosima.<sup>36</sup>

<sup>33</sup> David A. Lake, *Hierarchy in International Relations*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 2009, p. 67.

<sup>34</sup> Stevan Lilić, „Shvatanja Slobodana Jovanovića o tzv. „državi mase””, u: Stevan Lilić (ur.), *Pravne teme*, Magna agenda, Beograd, str. 234–235.

<sup>35</sup> Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1985, str. 456.

<sup>36</sup> Stanley G. Payne, Jesús Palacios, *Franco: A Personal and Political Biography*, op. cit., p. 284.

Međutim, zbog dugotrajne izolacije u međunarodnim odnosima države teže nalaze i potvrđuju svoje mesto, kao i svoju ulogu u održavanju međunarodnih odnosa. U slučaju država Latinske Amerike, diskutabilno je da li je Kuba zbog ekonomskog embarga – kao jednog od oblika izolacije – spremna ne samo da primenjuje ljudska prava na koja se SAD i drugi subjekti međunarodnih odnosa pozivaju, već i da uspešno odgovori na izazove koje neprekidno nameće razvoj digitalnih tehnologija. Ukoliko jeste, smanjila bi se opasnost od zadržavanja komunističkog režima na Kubi, kao i njegov značaj.

Istorijski posmatrano, diktatura komunističkog režima na Kubi predstavlja nastavak prethodnih diktatura i rezultat je izrazito slabe političke kulture. Od sticanja nezavisnosti, uz političku i vojnu podršku SAD, do dolaska na vlast Fidela Kastro (*Fidel Alejandro Castro Ruz*), Kuba je iskusila dve diktature koje su SAD iz više razloga podržavale. Jedan od razloga ticao se političke stabilnosti na Kubi, koja se uspostavljala tokom brzog uspona totalitarnih diktatura u Nemačkoj i Španiji, na šta upućuju istraživanja Dods (*Harold Willis Dodds*) koga citira Argote-Frej (*Frank Argote-Freyre*).<sup>37</sup>

Pre Drugog svetskog rata, kao i pre i tokom Hladnog rata, diktature na Kubi imale su cilj da, osim političke stabilnosti, obezbede važne ekonomske i političke interese SAD, kao i bivšeg SSSR-a. Dva diktatora na političkoj sceni Kube u periodu od 1925. do 1959. godine – Gerardo Mačado (*Gerardo Machado y Morales*) i Fulgencio Batista (*Fulgencio Batista y Zaldívar*) – uživala su podršku SAD zbog američkih kompanija koje su poslovale na Kubi. Dokaz za ovu tvrdnju predstavlja činjenica da je ekonomija Kube tokom Drugog svetskog rata doživela neverovatan uspon zbog do tada nezabeleženog uspeha u izvozu poljoprivrednih proizvoda, posebno duvana i šećera.<sup>38</sup>

Ako je Drugi svetski rat predstavljao period povoljan za ekonomski prosperitet Kube, postavlja se pitanje: Da li je ovaj period bio povoljan i za postepeni uspon Batiste na političkoj sceni Kube? Got (*Richard Gott*) u svojim istraživanjima navodi da je Batista u periodu od 1933. – kada je putem državnog udara došao na vlast – do 1959. godine nastojao da bude „gospodar situacije” na političkoj sceni Kube.<sup>39</sup> Nakon što je Fidel Kastro preuzeo vlast na Kubi, usledila je diktatura komunističkog režima, koja se nastavila i u vreme Raula Kastro (*Raúl Modesto Castro Ruz*) od 2008. do 2018. godine, kao i tokom prvog mandata novog predsednika Kube Migela

<sup>37</sup> Frank Argote-Freyre, *Fulgencio Batista: From Revolutionary to Strongman*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 2006, p. 194.

<sup>38</sup> Richard Gott, *Cuba: A New History*, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 2004, pp. 142–146.

<sup>39</sup> Ibidem, pp. 138–139.

Dijasa-Kanela (*Miguel Díaz-Canel Bermúdez*). Čitav taj period podudara se sa periodom razvoja digitalnih tehnologija.<sup>40</sup>

Šta povezuje istraživanja Slobodana Jovanovića sa državama Latinske Amerike, posebno tokom razvoja digitalnih tehnologija? Polazeći od činjenice da se digitalne tehnologije u posthladnoratovskom periodu u suštini ne vezuju za klasičan, uzan pojam suvereniteta, kao i da ne odgovaraju na pitanje da li je država demokratska ili je zapala u diktaturu, istraživanja našega velikana mogu se sagledati u kontekstu uspeha država Latinske Amerike da nastave s procesima integracija unutar države. Iako razmatraju fenomen totalitarne diktature u evropskim državama između dva svetska rata, multidisciplinarna istraživanja Slobodana Jovanovića stvaraju dodatnu osnovu za nova, savremena proučavanja država Latinske Amerike, posebno u posthladnoratovskom periodu i eri razvoja digitalnih tehnologija.

Drugim rečima, Jovanovićeva istraživanja, sprovedena 30-ih godina XX stoleća, ostaju aktuelna i u digitalnoj eri upravo zbog toga što ideja o suverenitetu države nije prevaziđena. Dok se u prve dve decenije XXI stoleća činilo da će ideja o suverenitetu biti prevaziđena, globalna migraciona kriza iz 2015, kao i globalna zdravstvena kriza iz 2020. godine daju za pravo da se ova ideja ponovo aktuelizuje. Međunarodni odnosi nakon perioda Hladnog rata, posmatrani na nivou odnosa među državama, teže da počivaju na ideji o suverenitetu zbog sopstvene odluke države da vodi divergentnu ili konvergentnu politiku sa drugim državama. Dobar primer je Ujedinjeno Kraljevstvo koje je izgradilo dugotrajne odnose sa državama članicama nadnacionalne međunarodne organizacije – nekadašnjim evropskim zajednicama i nekadašnjom Evropskom zajednicom kao prethodnicom Evropske unije, u periodu od 1973. do 2020. godine.<sup>41</sup>

### Zaključak

Nastojanje da se prevlada savremena globalna zdravstvena kriza pretpostavlja viziju države da, osim negovanja ideje o suverenitetu, podstiče međusobnu saradnju sa drugim državama. U tom smislu, prevazilaženje globalne zdravstvene krize podrazumeva ne samo podržavanje ideje o suverenitetu radi održavanja jedinstvenog sistema

<sup>40</sup> Mandat novog predsednika Kube traje do 2023. godine. Videti u: Roberto Suárez, "Cobertura Especial: Elegido Miguel Díaz-Canel Bermúdez como Presidente de los Consejos de Estado y de Ministros de la República de Cuba", *Juventud rebelde*, La Habana, Cuba, 19/04/2018, pp. 8-9.

<sup>41</sup> Ujedinjeno Kraljevstvo izašlo je iz Evropske unije 31. januara 2020. godine. O tome, na primer, videti u: Derek E. Mix, "The United Kingdom: Background, Brexit and Relations with the United States", *Congressional Research Service*, Washington, D.C. 2021, p. 3.

komunikacije putem digitalnih tehnologija, već i sprečavanje uspostavljanja diktatura kako bi suverenitet ostao u rukama naroda.<sup>42</sup> Kao što smo videli, istraživanja koja je Slobodan Jovanović sproveo tokom 30-ih godina ne gube na značaju, između ostalog i zbog toga što aktuelna globalna zdravstvena i migraciona kriza dovode do opasnosti od pojave diktatura i istovremenog urušavanja demokratije.

Na primeru globalne migracione krize vidi se da kriza ozbiljnih i većih razmera predstavlja opasnost za opstanak demokratije i pogodnost za izbijanje diktature. Kako navodi Komšić, počev od 2015. godine globalna migraciona kriza mogla je ozbiljno da dovede u pitanje uspostavljene temelje demokratije u državama istočnog dela Evrope sa slabijom političkom kulturom.<sup>43</sup> Ni države zapadnog dela Evrope neće biti otporne na pojavu diktature ukoliko se ne postaraju da rade na jačanju demokratije kako bi se u međunarodnim odnosima promovisale njene pozitivne strane.

Polazeći od činjenice da u državama Latinske Amerike generalno preovlađuje slabija politička kultura, postavlja se pitanje koliko su te države sposobne da polože test razvijanja i daljeg negovanja demokratije, posebno tokom ove globalne zdravstvene krize. Godina 2020. ostaće upamćena ne samo po širenju globalne pandemije COVID-19, već i po nastojanju da se složeni međunarodni odnosi održe. Dok se u 2021. vodi diskusija o tome u kom pravcu će se međunarodni odnosi nadalje razvijati, moguća ili stvarna opasnost od uspostavljanja diktatura ne čini se da je u potpunosti prevaziđena ni u evropskim državama, ni u državama Latinske Amerike.

Istraživanja Slobodana Jovanovića ostaju svedočanstvo o nastojanju Srbije da u periodu od 1815. do 1914. godine iskoristi višestruki uticaj Francuske, Italije, Nemačke i Ujedinjenog Kraljevstva za postepeni razvoj moderne države. Krajnji cilj bio je da se izgradi savremena Srbija koja bi politički i pravno (p)ostala jedna od razvijenih država priznatih evropskih vrednosti. Isto tako, ekonomski i politički slabije države Latinske Amerike su, tokom sticanja nezavisnosti, težile da neguju evropske vrednosti.

<sup>42</sup> Jean Bodin, *Les six livres de la République*, Gérard Mairet (ed.), l'École Dominique-Racine de Chicoutimi, Québec, 1583, pp. 81-82.

<sup>43</sup> Jovan Komšić, „Politike identiteta u Evropskoj uniji – između iskušenja isključivanja i multikulturalnih strategija integracije“, u: Ilija Vujačić i Nikola Beljinac (ur.), *Nova Evropa i njena periferija*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2015, str. 59-63. Baveći se analizom stvaranja nacije, Komšić ukazuje na to da opstanak, kao i dalji razvoj demokratije, zavise od tipa nacije. Iako su sve evropske države, posmatrane kao nacije usvojile demokratiju, suočavaju se sa zadatkom usklađivanja njenog razvoja sa tipom nacije. Svakako, razvoj demokratije je različit u „otvorenoj građanskoj naciji“ u odnosu na razvoj u „zatvorenoj sudbinskoj zajednici“.



## Bibliografija

- Adorno, Theodor W., Frenkel-Brunswik, Else, Levinson, Daniel J., Sanford, R. Nevitt, *The Authoritarian Personality*, Harper & Brothers, New York, 1950.
- Argote-Freyre, Frank, *Fulgencio Batista: From Revolutionary to Strongman*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 2006.
- Baehr, Peter, Richter, Melvin, "Introduction", in: Peter Baehr and Melvin Richter (eds), *Dictatorship in History and Theory: Bonapartism, Caesarism, and Totalitarianism*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2004.
- Bermeo, Nancy, "Democracy and the Lessons of Dictatorship", *Comparative Politics*, vol. 24, no. 3, 1992, pp. 273–291.
- Bodin, Jean, *Les six livres de la République*, Gérard Mairet (ed.), l'École Dominique-Racine de Chicoutimi, Québec, 1583.
- Dahl, Robert A., *On Democracy*, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 2015.
- Duarte, André de Macedo, César, Maria Rita de Assis, "Denial of Politics and Denialism as a Policy: pandemic and democracy", *Educação & Realidade*, vol. 45, no. 4, 2020.
- Ensalaco, Mark, *Chile under Pinochet: Recovering the Truth*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, Philadelphia, 2000.
- Fausto, Boris, Fausto, Sergio, *A Concise History of Brazil*, Cambridge University Press, Cambridge, USA, 2014.
- Friedrich, Carl J., Brzezinski, Zbigniew K., *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Harvard University Press, Cambridge, USA, 1965.
- Gott, Richard, *Cuba: A New History*, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 2004.
- Green, James N., Langland, Victoria; Schwarcz, Lilia Moritz, *The Brazil Reader: History, Culture, Politics*, Duke University Press Books, Durham, North Carolina, 2019.
- Harding, Robert C., *The History of Panama*, Greenwood, Westport, Connecticut, 2006.
- Harvard Law School Report, *Killing with Impunity: State-Sanctioned Massacres in Haiti*, Harvard Law School International Human Rights Clinic and Observatoire Haïtien des crimes contre l'humanité (eds), Cambridge, USA, 2021.
- Jovanović, Slobodan, *O državi – osnovi jedne pravne teorije*, treće izdanje, Geca Kon, Beograd, 1908.
- Jovanović, Slobodan, *Političke i pravne rasprave*, Sveska prva, Geca Kon, Beograd, 1922.

- Kautilya, Chanakya, *The Arthashastra*, Penguin Books Ltd., London, UK, 2010.
- Komšić, Jovan, „Politike identiteta u Evropskoj uniji – između iskušenja isključivanja i multikulturalnih strategija integracije”, u: Ilija Vujačić i Nikola Beljinac (ur.), *Nova Evropa i njena periferija*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2015, str. 53–72.
- Kovačević, Braco, „Totalitarna država i pravo”, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci*, Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, 2012, str. 111–130.
- Lake, David A., *Hierarchy in International Relations*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 2009.
- Lilić, Stevan, „Shvatanja Slobodana Jovanovića o tzv. „državi mase””, u: Stevan Lilić (ur.), *Pravne teme*, Magna agenda, Beograd, str. 233–252.
- Milosavljević, Olivera, *Savremenici fašizma: Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933–1941*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2010.
- Mix, Derek E., “The United Kingdom: Background, Brexit and Relations with the United States”, *Congressional Research Service*, Washington, D.C. 2021.
- Monaldi, Francisco, Penfold, Michael, “Institutional Collapse: The Rise and Decline of Democratic Governance in Venezuela”, in: Ricardo Hausmann and Francisco R. Rodríguez (eds), *Venezuela Before Chávez: Anatomy of an Economic Collapse*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2014.
- Muñoz, Heraldo, *The Dictator’s Shadow: Life Under Augusto Pinochet*, Basic Books, New York, 2008.
- Pauley, Bruce F., *Hitler, Stalin, and Mussolini: Totalitarianism in the Twentieth Century*, Wiley Blackwell, Chichester, West Sussex, UK, 2015.
- Payne, Stanley G., Jesús, Palacios, *Franco: A Personal and Political Biography*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 2014.
- Payne, Stanley G., *A History of Fascism, 1914–1945*, Routledge, 1995.
- Powell, Jonathan, *The New Machiavelli: How to Wield Power in the Modern World*, The Bodley Head, London, 2010.
- Raimundo, Filipa, Estevao Ferreira, Nuno, Almeida de Carvalho, Rita, “Political decision-making in the Portuguese New State (1933–39): The dictator, the council of ministers and the inner-circle”, *Portuguese Journal of Social Science*, vol. 8, no. 1, 2009, pp. 85–101.
- Sonnino, Paul, *The Political Testament of Cardinal Richelieu*, The University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin, 1989.

Stanley, Jason, *How Propaganda Works*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2015.

Suárez, Roberto, "Cobertura Especial: Elegido Miguel Díaz-Canel Bermúdez como Presidente de los Consejos de Estado y de Ministros de la República de Cuba", *Juventud rebelde*, La Habana, Cuba, 19/04/2018.

The Economist Intelligence Unit (The EIU), *Democracy Index 2020: In sickness and in health?*, The Economist Intelligence Unit (The EIU), London, 2021.

Vinaver, Vuk, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1985.

## THE VALIDITY OF SLOBODAN JOVANOVIĆ'S RESEARCH FOR LATIN AMERICAN COUNTRIES IN THE DIGITAL ERA

### ABSTRACT

The goal of this study is to respond to an intriguing question that has been the focus of Slobodan Jovanović's research: Is dictatorship a common denominator for European countries during and after the two world wars, as well as for Latin American countries during and after the Cold War ended in the digital era? The paper draws on the hypothesis that in the interwar period, Jovanović built the foundation for more advanced and comprehensive research into a state and its internal integration processes. With this claim in mind, one can discuss the validity of Jovanović's research. The conclusion is based on the statement that during the global migration and simultaneous health crisis, the countries should maintain close cooperation in order to ensure the survival of democracy and the prevention of dictatorships both in European and Latin American countries.

*Keywords:* Slobodan Jovanović, the interwar period, the Cold War, the post-Cold War, democracy, dictatorship, European countries, Latin American countries.